Turkish Studies *- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 6/1 Winter 2011, p. 555-574, TURKEY

DEFTER-İ CENGİZ-NĀME'DE BOY NİŞANLARI VE DAMGALAR

Funda TOPRAK•

ÖZET

Türklerin en eski geleneklerinden biri de damgalamak veya damga vurmak geleneği olup bu gelenek Türk boylarının ayırıcı özelliği olarak karşımıza çıkar. Gerek Divanü Lugati't-Türk'te gerekse Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terākime adlı eserinde Türk boy damgalarını bulmak mümkündür. Türklerdeki bu gelenek diğer akraba Orta Asya topluluklarında da görülmektedir. Kazan Tatarlarına ait dil yadigârlarından Defter-i Cengiz-name 17. yüzyılda yazıya geçirilmesine rağmen tarihi çok daha eskilere götürülen bir eserdir. Bu eserde Cengiz Han ve onun çocuklarına ait destansı hikâyeler anlatılır. Eserin dikkati çeken özelliklerinden biri de içerisinde yer alan damgalardır. Eserde ikisi ortak olmak üzere on yedi damga yer alır. Damgalardan ilki Tumavul Mergen'e aittir. Diğer on dört damga Cengiz Han tarafından beylerine beylik ve boy nişanı olarak verilmiştir. Bir damga ise Cengiz Han'ın kendi boy damgası olarak karşımıza çıkar. Eserdeki damgaların Türk damgalarına benzerliğinin ortaya konmaya çalışıldığı ve damga adlarının etimolojik incelemelerinin de yapıldığı çalışmamız Türk ve Moğol tarihinin ortak yönlerinden birine damgalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Damga, Defter-i Cengizname, boy nişanları..

STAMPS ANDA TRIBAL MARKS IN DEFTER-I GENGHIS-NAME

ABSTRACT

One of the seal or stamp of the oldest traditions of the Turks hit the tradition is seen as a distinctive feature of the Turkish tribes. Both Divanü Lugati't Türk and Şecere-i Terakime of Ebu'l Gazi Bahadir Khan in his book Genealogy of Turkish tribes is possible to find stamps. This tradition is seen in other relatives Central Asian populations. 17 century language heirlooms of the Kazan Tatars Defter-i Cengizname, to pass on writing a piece that brought back a lot more. Cengiz this work and his children are told stories of the epic. One of the striking features of the work included in the stamps. The book is both a common stamp to seventeen. The first belongs to Mergen'e Tumavul stamps. Genghis Khan and the other on the four stamps are given by the rulers as hackneyed and the engagement length. Genghis Khan is a stamp-sized stamp us as their similarities Stamps and stamp the names of Turks in etymological studies to work on the common aspects of the history of Turkish and Mongolian aims to shed light on one of the stamps.

Keywords: Defter-i Genghisname, stamp, tribes marks.

1. Bir şeyin üzerine bir nişan veya im basmaya yarayan araç, 2. bu araçla basılan nişan, im" anlamlarında kullanılan damga adı, en eski Türkçe kelimelerden biri olup Açura Yazıtı'nın sol tarafındaki metinde şöyle geçmektedir: *Yeti yegirmi yaşımta etim erti, ölti, kabkı eti bunsız erti kara saçın teg, yerdeki tamgalıg yılkı bunsuz erti yagı tegmiş sü teni yeti miŋ oglan erti"* (On yedi erdemi yaşında idim, öldü, göz kapağının eti kara saçı gibi kedersiz idi, yerdeki damgalı at sürüsü

• Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, elmek: funda1972@yahoo.com

sayısız idi, hücum eden ordusunun kudreti yedi bin oğlan idi." (Orkun: III-134) Bu metinden de anlaşılacağı üzere Türklerde at damgalama geleneği takip edilebilmektedir. Yine bu kelimeden **tamgaci, tamgalamak, tamga ur-** gibi isim ve fiiller de türetilmiştir. Gülensoy, M. Räsänen'e dayanarak verdiği bilgilerle kelimenin diğer Türk lehçe ve şivelerdeki durumunu ortaya koyar. "Räsänen sözlüğünde atü. **Tamka** "eigentumszeichen", KB, mtü, çag. usw. **Tamka** "siegel", kmk. **Tamŋa,** Oyrat ve Soyon Türkçesinde **Taŋma** şeklinde olan kelimenin **Tamga** biçiminde Çeremişce ve Rusçaya geçtiğini görmekteyiz. Moğolca'da kullanılan **Tamaga** kelimesi de yine Türkçeden Moğolcaya geçmiş bir ödünç kelime olarak karşımıza çıkmaktadır " (Gülensoy 1989:12). Jean Paul Roux bu sözcüğün proto- Altay sözcüklerinden kabul eder. O, "tag- fiilinden –ma ekiyle türetilmiştir ve anlamı 'bir hayvanın üzerine bir şeyler basmaktır', ses değişimiyle tagma, tamga olmuş olabilir" yorumunu yapar. (Roux 2005:123) Bilindiği üzere Göktürk kitabelerinde kullanılan alfabenin de yine bu Türk damgalarından çıktığı pek çok kaynakta ifade edilir.

Çalışmamız, Kazan Tatarlarının dil yadigârlarından olan ve 17. yüzyılda yazıya geçirilen Defter-i Cengiz-nāme 'deki boy nişanları ve damgalar üzerinedir.

Defter-i Cengiz-nāme, Türk dilinin önemli nesir metinlerinden biridir. Orijinal nüshaları bugün St. Petersburg'da muhafaza edilen metinler tıpkıbasım olarak 2002 yılında Macaristan'da yayımlanmıştır (Ivanics M-Usmanov 2002). Çalışmamızdaki malzeme bu tıpkıbasımdan alınmıştır. Metinde görülen okuma yanlışları da düzeltilmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Cengiz-nāme altı ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler şunlardır.

1. Fasl-i Dāstān –i nesl-i Cengiz
2. Fasl fi beyān-i Dāstān-i Aksak Temir
3. Fasl fi beyān-i Dāstān-i İsā ogli Emet
4. Fasl fi beyān-i Dāstān-i Edige Biy
5. Fasl fi beyānü'l Mecālis ve'l Mekān
6. Fasl fi beyān-i Dāstānu't- tārīh

Elimizdeki eserde bu altı bölüm içerisinde en kapsamlı ve ayrıntılı olarak işlenen destan, Nesl-i Cengiz'in anlatıldığı ilk bölümdür. Bu bölümde öncelikle Nuh peygamberden başlanarak soy şeceresi Cengiz Han'a kadar sayılır. Daha sonra bir destansı hikâye anlatılmaya başlanır ki bu Oğuz Kağan destanına benzer. Bu anlatıya göre Akdeniz'in ortasında Malta adasının hükümdarının çok güzel bir kızı olur. Adı Ülamelik Körklü olan bu kız mucizevî bir şekilde gün ışığından hamile kalır, babası önce kızını öldürmeyi düşünse de ona kıyamaz, yanına erzak da koyup onu ve cariyelerini bir gemiye bindirip nasiplerini bulmaları için denize bırakır. Bu arada Turumtay Çeçen'in oğlu Tumavul Mergen bu gemiyi bulur ve Ülemelik Körklü ile evlenmek ister ancak o, hamile olduğunu söyler, yine de Tumavul Mergen ona âşık olur. İlk damga nişanı Tumavul Mergen'in Ülamelik Körklü'ye aşkını ve damgasını söylediği bölümde geçer. Buradaki Tumavul Mergen, Moğolların Gizli Tarihi'nde geçen Dobran Mergen olmalıdır.

Fasl-i Dāstān-i nesl-i Cengiz adlı bölümde ikisi ortak olmak üzere on yedi damgaya yer verilmiştir. Damgalardan ilki Tumavul Mergen'e aittir. Diğer on dört damga Cengiz Han tarafından beylerine beylik ve boy nişanı olarak verilmektedir. Bir damga ise Cengiz Han'ın kendi boy damgası olarak geçmektedir. Bu damgalar verilirken nesir içi kafiye kullanılmış böylece anlatımda canlılık sağlanmıştır. Damgalarla birlikte Cengiz Han beylerine *uran* da vermiştir. Bu da beylik simgesi olarak düşünülebilir. Beylere kutsal sayılan ve onların kişisel özelliklerine de uygun olduğunu düşündüğümüz birer ağaç ve kuş da nişan olarak verilmektedir. Ivanics'in yaptığı, kaynak olarak aldığımız, tıpkıbasım ve metinde bu konuda herhangi bir açıklama yapılmadığını sadece *uran* diye kısaca geçildiğini tespit ettik. Moğolca-Türkçe Sözlük'te *uran* "sanatçı, usta, zanaatçı; ustalık el becerisi, bir işi ustalıkla yapmak" (MTSI:1355) anlamlarıyla geçmektedir.

Reşídü'd-dín, her boyun bir coğrafi bölgeye (sağ ve sol yan), bir ada, tamga denilen ayırt edici ambleme, ongunun belirttiği bir hayvana sahip olduğunu anlatır. Ona göre belli bir kavmin ongunu olan hayvan bu boyun üyeleri tarafından avlanamaz, bu hayvana kesinlikle kötü davranılamaz ve eti yenmez (Roux 2005:379). Eserde geçen ongunlar, Türk ongunlarıyla benzerlik gösterir. Bu ongunlar avcı kuşlardan seçilmişlerdir.

Çalışmamızda geçen damgaların Şecere-i Terākime, DivÀnü Lugati't Türk,, TÀrih-i Al-i Selçuk'da geçen Oğuz boy damgalarıyla bir karşılaştırmasını da yapmaya, damga adlarının etimolojik kökenlerine de inmeye çalıştık.

Defter-i Cengiz-nāme'deki damgalar sırasıyla şunlardır:

Açamay Tamga: Defter-i Cengiz-name'de geçen ilk nişanı ve damgadır. Metinde şu şekilde geçmektedir.

Andın Tumavul Mergen aydı ey 'Ulamelik Körklü meniŋ sevmegimniŋ nişanı oldur kim menim agacım Karagay, kuşum Sonkar saçın taragay tamgam Açamay" bolsun dedi ol sebepdin Kıyat Açamay Tamga dep ayturlar" sıfatı uş bulardur. (DC 6r:15,16,17, 6v:1)

"*Ondan (sonra) Tumavul Mergen dedi ey Ulamelik Körklü, beim sevgimin nişanı o'dur ki benim ağacım Karagay, kuşum Sonkar, saçını tarayacak damgam Açamay olsun dedi, o yüzden Kıyat Açamay Damga deyip söylerler" görünüşü işte bunlardır."*

Açamay tamga iki yerde karşımıza çıkar. Cengiz Han'ın dört beyinin dört oğluna Cengiz Han soy nişanı olarak "açmay tamga" verdiğini söylerken damganın bir diğer adı **Evirne Tamga** olarak da geçmektedir.

Açamay "Diyalektlerde ev ve hayvan barınağının tepesinde çatal biçiminde çapraz konulmuş ağaçlar" (TTAS /I:89) şeklinde tespit edilmiştir. Şekli bir çıta üzerindeki çeltiklere benzeyen bu damga Türk kilim ve halı motiflerinde yer alan *hayat ağacı* motifini andırmaktadır (Gülensoy 1989: 50).

Karagay: Çam ağacı anlamıyla Kumuk Türkçesinde yaşamaktadır. " *Karagay uzun busa da, özegi özden tügül*" " Çam uzun ise de özü öz değil" (Öztürk, Uyanık 2006: 113). Tatar Türkçesinde *karagay* "sonbaharda iğne yapraklarını döken ağaç; ağızlarda çam ağacı narat, çırşı" (TTAS /II:51) şeklinde geçmektedir. Altay destanlarında "dünyanın göbeğinde her şeyin merkezinde, dünyadaki ağaçların en büyüğü olan ve doruğu Bay Ülgen'in evine varan devasa bir çam ağacı vardır" denilen bu ağaç, hayat ağacı motifidir. Örneğin Gizli Tarih'te Moğolların imparatorluk ailesi ağaçlara benzetilir. Eserde Cengiz Han'ın muhataplarından birisi şöyle der: "Yüksek ağaca bezer vücudun bir gün gelir de yan yatarsa .. senin selvi ve çama benzeyen kardeşlerine.."(Roux 2005: 226).

Şunkar: Doerfer sözcüğün gelişimini şu biçimde kurar: Batı Orta Mo.şonkar < Mo. Şiŋkor <*sıŋkor (TMEN I, nr.237) Sözcük, Eski Uygurca'da **sıŋkur** biçimindedir. (Laut-Zieme 23: kaz ünlüg sıŋkur kılıklıg "kaz sesli sungur görünüşlü"). Türkçeden Moğolcaya geçen sözcük geri ödünçleme yoluyla Türkçeye **şuŋkar ~şunkar** biçimleriyle geçmiştir. Türk lehçelerinde de yaşamaktadır. Kır. şumkar (KS 692b); Kzk. şuŋkar (KTS 248a); Özb. şuŋkar (Uzb Lug. 433b); Tkm. şunkar (Trkm.Tü.611a). Ögel, bu kuşun Doğu Türkistan'da doğan nev'inden bütün kuşlar için kullanılan genel bir ad olduğunu, Türklerin tesiriyle Abbasilerden sonra Arap kaynaklarında görülmeye başlandığını belirtmektedir (Ögel 1998(1):356).

Evirne Tamga: Cengiz Han'ın ilk verdiği damga olup Buduncar oğlu Kıyat'a verilen bu damga ile Tumavul Mergen'in damgasının aynı olduğu zikredilir. Biz burada Tumavul Mergen'in

lakabının Kıyat olmasından dolayı bir karışıklığın olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü hem damgaların şekli benzememektedir hem de verilen kişiler farklıdır. Ancak diğer bir açıdan baktığımızda ise *evirne* ve *açamay* kelimeleri anlamca yakınlık göstermektedirler. Buradan da bir bağlantı ile her iki damganın aynılığı ifade edilmiş olmalıdır. Metinde Evirne Tamga şu şekilde geçmektedir:

Evvel başlap Buduncar oglı Kıyatga aydı. "siniŋ agacıŋ Karagay bolsun kuşun Şunkar bolsun uranıŋ Arucan bolsun tamgaŋ Açmay bolsun yani Evirne tamga bolsun sıfatı uş budur"

(DC 23r:4,5,6,7,8)

"İlk önce (söze) başlayıp Buduncar oğlu Kıyat'a söyledi:Senin ağacın Karagay olsun, kuşun Sunkar olsun, uranın Arucan olsun, damgan Açmay olsun yani Evirne damga olsun görünüşü işte budur:"

Evirne:1. Birbirine dikine konulup birleştirilmiş iki çıta ve benzeri şeyler olup haç şekline benzer. 2. İp eğiren kirman (TTAS/III:670)

Arucan : Bu kelimeye tek başına sözlüklerde rastlanmamıştır ancak biz **aru** "temiz, saf" ve **can** "can, ruh, yaratılış özelliği taşıma" kelimelerinden oluşturulmuş birleşik bir sözcük olarak bakmaktayız.

Bu damgada da kuş ongunu "şunkar" dır.

Ay Tamga: Cengiz Han tarafından Koŋrat Bey oğlu Seŋle'ye verilen bir damga olup metindeki üçüncü damga olarak geçmektedir.

Yana andın soŋ Cengiz Han Koŋrat Biy oglı Seŋlege aydı " ey Seŋle siniŋ agacıŋ Almagaç bolsun kuşuŋ Laçın bolsun uranıŋ Koŋrat bolsun tamgaŋ Ay Tamga bolsun sıfatı uş budur."

(DC23r:9,10,11,12)

"*Yine ondan sonra Cengiz Han Koŋrat Bey oğlu Seŋle'ye dedi: ey Seŋle senin ağacın elma ağacı olsun, kuşun Laçin olsun, uranın Konrat olsun damgan Ay Damga olsun, şekli işte budur."*

Almagaç "elma ağacı"dır. Elma ağacı soğuğa dayanıklılığı ve meyve veren bir ağaç olması dolayısıyla Türk kültüründe olumlu duygular yüklenen bir ağaçtır. Kaşgarlı "alma" maddesinde kelimeyi bu şekliyle Oğuzca olarak verir ve öbür Türklerin bu ağaca *almıla* dediklerini ifade eder. (DLT I:130) Orta Asya'da Almalıg ve Alma Ata gibi yer adlarının bulunması Türklerin bu meyveyi çok eskiden beri bildiklerini ve değer verdiklerini göstermektedir. Anadolu efsanelerinde ve masallarında çocukları olmayan çiftlere derviş/Hızır'ın elma vermesi ve böylece çocuğun olması, güveğin gelinin önüne elma atması, sevgi belgesi olarak sevgiliye elma gönderilmesi, bereket ve uğurun kaybolması anlamında önce elma ağacını kuruması gibi pek çok motifte rastlanması elmanın Türk kültüründeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Dede Korkut kitabında güzellik ve sağlık için "güz elmasına benzer al yanaklım" benzetmesi yapılır. Manas destanında Yakup Han çocuğu olmayan karısından şikâyet ederken "gidip de elma ağacının altında yuvarlanmıyor" ifadesini kullanır (Ögel 1998 (2): 474) .

Laçın: Türkçeden hem Farsçaya hem Moğolcaya geçmiş olan bu kuşun Latince adı *Falco peregrinator*'dur. Doerfer, kelime üzerindeki tartışmaların çok olduğunu belirtir ve bu tartışmaları özetler. Doerfer sözcüğün Moğolcaya ve Tuvacaya *naçin* biçiminde geçtiğini vurgularken (TMEN IV, nr.1728), Le Coq bu kuşun ördek, kaz keklik avlamakta kullanıldığını söylemektedir (Le Coq 1914: IV, 6). B. Ögel, ise Redhouse'un bu kuşu *Falco peregrinus* demesini eleştirerek bu cins doğanların başı ve kanatlarının açık mor renkte olmasından dolayı Laçın olamayacağını çünkü Osmanlı kaynaklarının laçın'ı *akşahin* olarak niteleddiklerini söyler (Ögel 1998 (1): 363). H.Eren Pallo'ya dayanarak kelimenin **ala+çın** şeklinden geldiğini ve bunun Türk diyalektlerinde örneklerinin sıkça görüldüğünü söylemektedir (Eren 1999:277).

Koŋrat kelimesi "Çağataylardan bir kabile olarak" Abuşka Lugati'nde geçmektedir (Atalay 1970: 336). Ayrıca aynı kökten **koŋ** "kuzgun" kelimesiyle de ilgisi olabileceğini düşünmekteyiz (Atalay 1970:337). Reşídü'd-dín'de *Konkırat,* Gizli Tarih'te *Oŋgirat* biçiminde yer alan bu Moğol boyu, Moğolistan'ın doğusunda yaşar. Bu boy Cengiz Han'ın asıl ve birinci karısına aittir. Cuveynî tarafından kullanılan biçim, Türkçe *qoŋhur* "kahverengi" ve at "at" tan türediği düşünülerek açıklanabilir. Z. Ölmez Juvaini'ye dayanarak verdiği açıklamada *Konkkıran* biçiminin tekil biçim olduğunu ve yine Gizli Tarih'te *Oŋgiran* biçiminde yer aldığını söylemektedir (Ölmez 2003: 98).

Damgaya ismini veren ay Türk kozmolojisinde önemli bir yer tutar. Orhun yazıtlarında ay'a benzeyen şekil ay/ya olarak seslendirilmektedir. Çocuklara isim olarak verilir hatta Kutadgu Bilig'in önemli kahramanı Ay Toldı'dur.

Ay Tamga Şecere-i Terākime ve Hüner-nÀme'de geçen Alka Evli ve Kaşgarlı'da geçen Çavındır damgalarına benzemektedir.

Serge (Süpürgi) Tamga: Cengiz Han'ın beylerinden Uysin Maykı Bey'e verdiği damga olup metnimizin dördüncü damgasıdır. Metinde şu şekilde geçer:

Yana andın soŋ Cengiz Han aydı ey Uysin Maykı Biy siniŋ agacıŋ Karagaç bolsun kuşuŋ Karakuş bolsun uranıŋ Salvat bolsun tamgaŋ Serge bolsun sıfatı uş budur."

(DC 23r:13,14,15,16)

" *Yine ondan sonra Cengiz Han dedi: Ey Uysin Maykı Bey, senin ağacın Karaağaç olsun, kuşun Karakuş olsun, uranın Salvat olsun damgan Serge olsun şekli işte böyledir"*

Karakuş: Kutadgu Bilig'de **kartal** anlamına gelmektedir. Ayrıca Türk kozmolojisinde önemli bir yeri olan bahtı, iyi şansı simgeleyen Jüpiter gezegeninin de adıdır. Böylece Cengiz Han bu kuşla birlikte iyi şans da dilemektedir. (KB 3949, 5675) DLT'de *karakuş tavşancıl, kartal ve müşteri (Jüpiter) yıldızı* anlamlarıyla verilmektedir. (DLT III: 221) (EDPT: 644)

Doğu Avrupa'dan Altaylar'a kadar olan bölgelerde yaşayan Türkler ve diğer Bozkır kültürü mensubu toplulukların mitolojilerinde yaygın bir şekilde yer alan Garuda kuşunun aslında Türk mitolojisindeki Kara-kuş denilen yırtıcı kuş olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak bu Karakuş'un gerçekte hangi avcı ve yırtıcı kuşa tekabül ettiği tartışmalıdır. Ögel'e göre bir kartal olan bu kuş E. Esin'e göre kulaklı kerkes kuşu (akbaba) veya tavşancıl kartalıdır. Orta Asya'da aynı zamanda beylik timsali olan Karakuş'un doğrudan doğruya Simurg olduğu da ileri sürülmüştür (Çoruhlu 1995: 17). Türk mitolojisinde Karakuş, ilk defa Er Töştük destanında görülür. Destan metnine göre hayat ağacında yuvası bulunan Karakuş, avlanmaya gittiği vakit her sene bir ejderha musallat olup yavrularını yemektedir. Bu kez de aynı şey olacakken Er Töştük ejderhayı öldürür ve yavruları kurtarır. Bu iyiliği üzerine Karakuş onu yeryüzüne çıkarmayı üzerine alır. Er Töştük, hayvanın

üzerine oturur ve seyahat başlar. Seyahat sırasında havadayken kahramanın, Karakuş'a verdiği yiyecek bittiği zaman kendi etini kestiğini ve sözünü ettiğimiz efsanevi kuşa verdiğini görüyoruz. Neticede Karakuş yeryüzüne çıktığı vakit Er Töştük'ün fedakârlığını görür ve onun yaralarını iyileştirerek gençleşmesini sağlar (Çoruhlu 1995: 18). Bu yönüyle Karakuş, Simurg'a veya Garuda'ya benzetilmektedir.

Emel Esin'e göre Kutadgu Bilig'de bir cihangirin Karakuş'a binip göğe çıktığını anlatan hikâye onun Devlet Kuşu manasına geldiğini ifade etmektedir. Yine onun ifadesine göre Karakuş yıldızı ve Erentüz yıldız grubu gece gökyüzünde hikmet arayanlara delil olarak gösterilir (Esin 1967: 116).

Sergek~sergeg şeklinde tarihi metinlerde bulunan kelimeyle ilgisi olabileceğini düşünmekteyiz. Sergeg "Kâflar, kâf-ı Acemîdir, nevm-i hafife dirler ki tiz uyana" (Atalay 1970: 266), sergek "wakeful" (EDPT: 850) *esrük sergekledi* (DLT II-289). Kıpçak eserlerinden Codeks Cumanicus'ta da *sergek* "uyanık" anlamıyla yer almaktadır. (KTS 232) Kelimenin ser- fiilinden türetilmiş olması da ihtimal dahilindedir. Bu durumda –ga/-ge eki gelecek zaman sıfat fiili olarak düşünülebilir ki "serecek, yenecek, yere serecek" anlamlarında da değerlendirilebilir.

Bize kelimenin bir başka anlamı olabileceği yönünde ipucu verebilecek bir nokta da yazmanın diğer nüshalarında kelimenin SİPÜRGİ şeklinde yazılmış olmasıdır. Serge'nin böyle bir anlamı olabileceği gibi iki harfinin unutularak yanlış bir imlayla yazılması mümkündür.

Serge Tamga şekil olarak Karaçay-Malkar damgalarından Çaraşdı boyunun damgasına benzemektedir.

Kuş Koburga Tamga: Cengiz Han'ın beylerinden biri olarak bin ok taşıyan yiğitle sefere giden bu nedenle lakabı bin sadaklı olan Urdac Beye damga olarak verilen bu damga metnimizin beşinci damgasıdır. Metinde şu şekilde geçmektedir:

"*yana andın soŋ Cengiz Han Urdac Biyge aydı ay miŋ sadakli yani miŋ temeklik andın kaldı Urdac gayetde bay kişi irdi uruşga çıkar bolsa miŋ sadaklı kişi birle çıkar irdi Cengiz Han Urdacke aydı: Ey Urdac, siniŋ agacıŋ Kayın bolsun kuşuŋ Karçıga bolsun uranıŋ Alaç bolsun tamgaŋ Kuş Kaburga bolsun tidi sıfatı uş budur."*

(DC 23v.1-8)

"*Yine ondan sonra Cengiz Han, Urdac Beye dedi: Ey bin sadaklı yani bin sözü ondan (bugüne) kalmıştır. Urdac çok zengin bir adamdı, savaşa gidecek olsa bin sadaklı adamla çıkardı. Cengiz Han Urdac'a dedi: Ey Urdac, senin ağacın kayın olsun, kuşun Karçıga olsun uranın Alaç olsun damgan ise Kuş Kaburga olsun işte şekli böyledir."*

Koburga şeklinde okunabilen kelime "baykuş" anlamına gelmektedir. Koburğa "owl" (EDPT: 587) Bu kuş ***kuş kaburga*** şeklinde ikilemeli bir şekilde de kullanılabilmektedir. Yine tarihi metinlerde *kuzgun koburga* şekli de mevcuttur. (TT VI:59)

Kayın ağacı gücü ve dayanıklılığı ifade eder. DLT'de **kadhınğ** ve **kayınğ** şekillerinde görülmektedir. *Söğüt sülinğe kadhınğ kasınğa* "söğüt ağacına yaşlılık daha uygun, kayın ağacına katılık daha yaraşıklıdır" (DLT III:134)

Kıpçak Türkçesi metinlerinde de *kayın* ve *kayın agaşı* şekillerinde görülebilmektedir. (KTS:133)

Ögel, Anadolu'daki kayın ağacı ile Orta Asya'daki kayın ağacı arasında fark olduğunu Anadolu'da *karaağaç* denilen ağaca Orta ve Kuzey Asya'da *kayın* denildiğini söyler. Dede Korkut'ta oklar kayın ağacından yapılmış olarak yer alır. Altay-Türk mitolojisinde göğün direği, gök ve dünya ağacı için "bay kayıng" tabiri kullanılmaktadır. *Bay kayıng*'ın resminin Altay şaman davullarında görüldüğünü ve bu ağacı önceleri Tanrı ile bir olduğuna inanıldığını sonraları Tanrıdan ayrıldığına (*kudaydan ayrılgan kayıng*) inanıldığını hem İnan hem de Ögel belirtmektedirler (Ögel 1998(2): 479). İnan, Müslüman şamanların dua ederken ve kurban sunarken ellerinde bir kayın yaprağı bulundurduklarını söyler ve kayın ağacı için yapılan dualardan birini örnek olarak verir. "*Altın yapraklı kutluk kayın, sekiz gölgeli mukaddes kayın, dokuz köklü altın yapraklı bay kayın, ey mübarek kayın ağacı sana kara yanaklı bir ak kuzu kurban ediyorum"* (İnan 1945: 64).

Karçıga: *Karçıg*a ya da *karçıgay* şekillerinde rastlanabilen kelime vahşi ve yırtıcı bir kuş olan "doğan" demektir. Karçıgay " togan'a dirler ki Sedd-i İskenderi'de kelür" (Atalay 1970:311). Clauson, **kırguy** ve **karçıgay** kuşlarının aynı kelime olduğu görüşündedir. Ona göre Moğolca şekli karçıgay'dır ve Türkçeye geçerken *kırguy* şeklini almıştır. (EDPT: 654) D. Ross, Scully'e göre kuşun Latince adının *Astur palumbariusu* olduğunu, Kaşgar'da bu atmaca ile kuş avlandığını ve Vambery'ye göre de *karçiga* ve *karçuga*'nın kara başlı anlamına geldiğini belirtir (D. Ross 1994: 21). Dankoff, kelimeyi Tatarca olarak değerlendirirken anlamını "şahin, doğan" olarak verir (R. Dankoff 2004: 164). Ögel, bu kuş adının avcı kuşlara verilen genel bir ad olması gerektiğini söyleyerek **güvercin doğanı** şeklinde adlandırır (B. Ögel (CI) 1994: 367). Doerfer ise Özbekçe üzerinden Batı Moğolcaya geçen *karçıgay* sözcüğünün Moğolca'dan tekrar Türkçeye dönüş yaptığı fikrindedir. Ona göre ana Türkçe *kartıka (Sag. Kırg. kartıka; Tuv. Hartıga; Koyb. Kartaga > Ana Moğolca. Kartıga, Moğolca karçıgay) şeklini almıştır. Son sesteki –y ise yine Doerfer'e göre Moğolca hayvan adlarının sonunda bulunan örn. *nokay* "köpek", *taulay* "tavşan", *mogay* "yılan", *gakay* "domuz" –y sesinden benzeşme yoluyla türetilmiş olmalıdır. (TMEN I, nr. 278) . *Karçıga* kelimesi Kumuk Türkçesinde yaşamaktadır. *Karçıga kartaysa karganı güller.* "Doğan yaşlansa kargayı kıskanır"(Öztürk, Uyanık 2006:157).

Yapılan araştırmalar kartalın veya kartal cinsi (şahin, doğan, atmaca, tavşancıl vb) diğer kuşların Türk mitolojisinde çok önemli bir türeme sembolü olduğunu göstermektedir. O, kendisinden türediliğine inanılan hayvan ata veya hayvan-anadır. Bu nedenle o aynı zamanda bir tözdür (Çoruhlu 1995:75).

Yakutların soylu kabilelerinin atası kartal idi. Ondan her türlü iyilik ve kötülük beklenebilirdi. Teleütlerden Merküt'ler bir kara kartaldan, Yurtas kabilesi de beyaz başlı bir kartaldan türediklerine inanıyorlardı. Güneş kuşu olarak da nitelenen ve Gök tanrıyla ilgili sembolizme işaret eden kartal Şamanın da ruhunu sembolize eder ve yine ilk şamanın da kartaldan türediğine inanılır. Şaman davulları üzerinde en sık rastlanan motiflerden biri de kartal figürüdür.

Kartal'ın bir ongun ve türeme sembolü olmasının izleri İslamiyetten sonra da devam etmiştir. Gerek Reşídü'd-dín'in, Cāmiü't-Tevārih'inde gerek Ebülgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terākime'sinde Oğuz boylarının kartal ve diğer yırtıcı cins kuşları içeren boy sembollerini görmek mümkündür. Örneğin Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı boylarının ongunu Kartal, Avşar, Kızık, Begdili, Karkın boylarının ongunu Tavşancıl, Bayındır, Beçene, Çavuldur, Çebni boylarının ongunu Sunkur idi.

Argak Tamga:[1] Cengiz Han'ın beylerinden Tamyan Bey'e verdiği bu damgada göçebe hayatın izleri görülebilmektedir çünkü arkağ dokuma gereci olarak bu hayatın vazgeçilmez ögelerindendir.

Yana andın soŋ Cengiz Han aydı ey Tamyan Biy siniŋ agacıŋ Tirek bolsun kuşuŋ Kırguy bolsun uranıŋ tutiya bolsun tamgaŋ Argak bolsun sıfatı uş budur.

(DC 23v:9,10,11,12)

"*Yine ondan sonra Cengiz Han dedi:Ey Tamyan Bey, senin ağacın Direk (kavak) olsun, kuşun Kırguy olsun, uranın Tutiya olsun, damgan argak olsun şekli işte böyledir."*

Arkağ şeklinde sözlüklerde ve tarihî metinlerde bulabildiğimiz kelimenin anlamı Clauson tarafından "the woof (or weft) of a woven material" şeklinde bir dokuma aracı olarak düşünülmektedir (EDPT: 216). Kıpçak sözlüklerinde kelimeyi *argaç* "dokunan bezin enliliğine gerilen ipi" şeklinde bulabilmekteyiz.(KTS: 10).

Tirek ya da terek "kavak ağacı" anlamında Çağatay metinlerinde geçmektedir. Terek "Kâf-ı Arabî ile kavak ağacına derler ki Ferhad ü Şirîn'de hazan bağ tarifinde kelür" (Atalay 1970: 162) *terek* "poplar" (EDPT: 543). DLT'de *tirek* "direk, kavak" anlamlarında geçmektedir. (DLT I: 387) *tirek* şekli Kıpçak metinlerinde bir cins isim olarak ağaçların genel adı olarak geçmektedir (KTS: 277).

Ögel, Radloff'a dayanarak verdiği bilgide Teleüt Türklerinin kavak ağacını "kavaktan yüksek ağaç yok" atasözüyle kutsal saydıklarını belirterek Manas destanında da ölüm ve dirilme sembolü olarak kavak ağacının kullanıldığını söyler. Anadolu masallarında görülen iyi ve kötü ruhları barındıran kavak ağacı motifini ise hayat ağacı anlayışının bir devamı olarak değerlendiren Ögel, secde eden kavak, ak kavak kızıyla evlenme, kavakta bir kız bulma, kızların kavağa çıkması gibi pek çok motif ve geleneğin Anadolu ve Orta Asya masal/destanlarında yaşadığını da ifade etmektedir (Ögel 1998(2): 476-477).

Kırġuy: D. Ross, kuş adları ile ilgili çalışmasında bu kuş hakkında şu bilgileri verir: Latince adı, *Accipiten nisus*; Mançuca adı *Silmen*'dir. Silmen, bıldırcın ve benzerini yakalayan kuşlara verilen genel bir addır. Scully'e göreyse *kargay,* İngilizce "sparrow-hawk= atmaca"'ın doğu Türkçesi karşılığıdır (D. Ross 1994: 24). Ögel'e göre "bu kuşun adının ve türünün en orijinal biçimini ve zoolojik tespitini yine Anadolu'da ve Osmanlıca'da buluyoruz. Anadolu Türkçesinde *kırgay/kırgaw/kırgav* atmaca türünden bir kuştur (Ögel 1998(1): 360). DLT'de *kırguy karguy karkuy kırkuy* şekillerinde görülebilmekte olup "atmaca" anlamındadır. (DLT III:241)

Tutiyā: sürme, kuhl, göze sürülen ilaç. Sürme siyah renkte olur, göze hem güzellik hem de görüş kuvveti verir. Göze sürülüşü, aslının bir cevher oluşu, Isfahan'dan getirilmesi vs. yönlerden ele alınır. Divan edebiyatımızda sıkça kullanılmaktadır (Pala 1993:500).

Tutiyā görmeyecektir gözümüz

Hāk-i pāye süremezsek yüzümüz (Nāilî Cedîd)

Tarak Tamga: Arkağ gibi benzer şekilde verilmiş damga adlarından biri de *Tarak Tamga*'dır. Bu damga Oğuz damgalarına benzememektedir. Ancak Arap alfabesindeki ayın ve lam harflerine benzemektedir.

[1] Metnin transkripsiyonunda "irgak" şeklinde okunan kelimenin kalın sıradan ünsüz taşıması sebebiyle Argak şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz.

Yana andın soŋ Cengiz Han aydı ey Kıpçak Biy siniŋ agacıŋ Karama bolsun kuşuŋ Bürküt bolsun uranıŋ Toksuba bolsun tamgaŋ Tarak bolsun tidi sıfatı uş budur.

(DC 23v:12,13,14,15)

"*Yine ondan sonra Cengiz Han dedi: "Ey Kıpçak Bey, senin ağacın Karama olsun, kuşun bürküt olsun, uranın Toksuba olsun, damgan ise Tarak olsun dedi şekli işte böyledir."*

Kelimenin eski şekli tarğak olup tar- "dağıtmak, saçmak" fiilinden türemiştir. Tarğak "tarak" anlamına gelmektedir. Tarğak "a comb" (EDPT 539).

Karama:"geniş yapraklı bir ağaç olup yumuşak ve işlenebilir gövdesiyle eşya yapımında kullanılır" (TTAS/II:53). Geniş yapraklı, yumuşak ve işlenebilir bir ağaç olması bu ağacın dişbudak ağacı olabileceği fikrimizi güçlendirmektedir.

Toksuba bir Kıpçak kabilesi olarak Kitabü'l İdrÀk'te geçmektedir (KTS: 279).

Bürküt: "Bürküt, kartallar için genel bir addır. Özellikle de kaya kartalı, altın kartal ya da *Bearcoote* için. Latince adı *Aquile chrysaetus*'tur. Scully'e göre *birkut*, kaya kartalı, altın kartalın Doğu Türkçesi karşılığıdır. Bu kartal Kaşgar'da karakuş olarak bilinir. Vambery'e göre bu isim "börk =şahin başlığı" kelimesinden ortaya çıkmıştır " açıklamalarını veren D. Ross ayrıca doğancılıkta çok kullanılan bir kuş olduğuna da dikkat çekmektedir (D. Ross 1994: 16). Le Coq ise kelimenin Kırgız Türkçesinde *bürküt,* Batı Türkistan halkları arasında ise *birgüt* şekilleriyle yaşadığını söyler (Le Coq 1914:IV, 3).

Bürküt "Kâf, Kâf-i Acemîdür. Tavşancıl didükleri yırtıcı kuşa dirler ki Mecnun atası anasının vefatına düş kördügi mahalde kelür.

Yukarıdan indi iki bürküt

Kıldı ol iki hammameni kut "Yukarıdan iki tavşancıl indi iki güvercini azık yaptı" (Atalay 1970: 145).

Ögel, bürküt'ün Orta Asya'da genellikle büyük kartallara verilen genel bir ad olduğunu söyler ve Karkın boyunun kuşu olarak su bürkütünü gösterir (Ögel 1998(1):364).

Si*ŋli* **Senek Tamga :**

andın soŋ yana Cengiz Han aydı ey Curmatı Biy siniŋ agacıŋ öyenki[2] bolsun kuşuŋ İtelgü bolsun uranıŋ Ak Taylak bolsun tamgaŋ Siŋli Senek bolsun tidi sıfatı uş budur."

(DC23V:17, 24V:1,2)

"*Ondan sonra yine Cengiz Han dedi. Ey Curmati Bey, senin ağacın öyenki olsun, kuşun İtelgü olsun, uranın Ak Taylak olsun damgan ise Siŋli Senek olsun deidi şekli işte böyledir."*

Bu damga DLT'de Kaşgarlı'ya göre Begtili ve Töker damgalarına; Reşídü'd-dín'e göre ise Eymür ve Alayuntlı damgalarına benzemektedir. Damgalarda Arap harflerinin izlerini görebilmekteyiz bu açıdan düşünüldüğünde bu damgayı Lam harfine de benzetmek mümkündür.

Siŋli senek damga adı üzerine iki yaklaşımımız olacaktır.

[2] Kelime metinde uyanı şeklinde yanlış okunmuştur doğrusu öyenki olmalıdır.

1. Senek~ seŋek "tahta testi" anlamıyla hem Anadolu ağızlarında hem de Dankoff'da yer almaktadır (Dankoff 2004: 239). Sin "kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında "mezar" ve Arapça'da "diş" anlamlarına gelmektedir (Dankoff 2004: 243). Anlam açısından düşünüldüğünde mezar anlamının damga için pek de uygun düşmeyeceği açıktır. Bu durumda kelimenin anlamını "dişi, çıkıntısı olan tahta testi" olarak düşünmek daha akla uygun görünmektedir.

2. **sın** "üzerinde insana veya başka bir canlıya benzetilerek yapılan resim, heykel" (TTAS/II:700)+lı "isimden isim yapım eki; **senek** "yaba, dirgen" (TTAS/II:710) Bu ikinci anlamı da dikkatlere sunulmaktadır. Bu durumda kelimenin anlamı "üzerinde resim bulunan yaba, dirgen" şeklinde olacaktır.

Öyenki: "bir cins büyük söğüt ağacı, salkım söğüt" (TTAS/III: 717) Dallarının geniş bir alana yayılmış olması ve su kenarlarında yetişmesi dolayısıyla bereket ve serinliği ifade etmesiyle bu ağaç da kutsal kabul edilen ağaçlardandır.

İtelgü: Sözlüklerde "bir tür av kuşu" geçen kelime "ak doğan"ın karşılığı olarak Moğolcadan yapılmış bir alıntıdır. (Dic. 94; Şs 46; Seŋ.95v11, TMEN I, nr.62). Ögel, bu kuşa Anadolu'da **ötlegü, ötlegi** adı verildiğini Ahmet Vefik Paşa'nın bunu "havada çok devir yapan bir nevi kerkes kuşu" diye tanımladığını ve bu cins kartalın gerçekten havada dönüp avını ararken birtakım sesler çıkararak sürekli öttüğünü söylemektedir (Ögel 1998(1): 367). Mançuca'da *itulhen* şeklinde olan bu kuş, Scully'e göre sunkar'ın dişisidir. Latince adı *falco sacer* olan bu avcı kuş için Le Coq "büyük bir atmaca büyüklüğünde güzel bir kuştur, tüyleri açık kahverengidir. Gagasının ve göğsünün altındaki ince tüyler ise maviye çalar, gözleri ise siyahtır" açıklamalarını vermektedir (Le Coq 1914:IV, 144).

Taylak kelimesine Kıpçak sözlüklerinde rastlamaktayız. *Taylak* "deve yavrusu" olarak geçmektedir (KTS:266). Dankoff ise **taylak** kelimesini Tatarca olarak vermekte ve "tay" anlamıyla almaktadır (Dankoff 2004: 259). Ak ise renk ismi olarak sıfat görevinde olmalıdır.

Köz Tamga: Cengiz Han'ın Gerayit beye verdiği anlamı açık damgalardan biridir.

"***andın soŋ Cengiz Han aydı ey Kerayit (Gerayit) Biy siniŋ agacıŋ çüke bolsun kuşuŋ Kaz bolsun uranıŋ Ar Börü bolsun tamgaŋ Köz tamga bolsun sıfatı uş budur " (DC24R 3,4,5,6)***

"*Ondan sonra Cengiz Han dedi. Ey Gerayit Bey, senin ağacın çüke olsun, kuşun kaz olsun, uranın Ar Börü olsun damgan ise Göz Damga olsun şekli işte böyledir."*

Çüke ~yüke: "hoş kokulu küçük sarı çiçekli bir çeşit ağaç, ıhlamur ağacı, kabuğundan hamam lifi elde edilir" (TTAS/III: 606) Ayrıca kelimeyi Radloff da *cüke* şeklinde almıştır (Radloff OSTN 4: 180).

Kaz: Kelime köken olarak Clauson'a göre Hind-Avrupa kökenli muhtemelen Toharca veya Sanskritçe olabilir. Eski İngilizcedeki *Gös* ve Almancadaki *Gans* şekli de buradan gelmektedir. Türkçede ise Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren görülebilmektedir (EDPT: 679). *Kaz kopsa ördek köliğ igenür* "kaz giderse ördek gölü benimser" (DLT I:104). Kaz talihin ve bahtın kuşu olarak *korday* ile beraber geçer. *Sürdi meniŋ kutumnı kaz takı kordayımı* "benim talihimi kaz ve korday kuşlarımı uzaklaştırdı"(DLT II: 177), *kaz*: kaz (KTS: 134)

Börü: "kurt, yırtıcı hayvan" (Dankoff 2004: 90).

Kurtlar, Orta ve İç Asya'nın hayvancılık ve avcılıkla geçinen topluluklarının en çok korktuğu hayvanlardan biriydi. Fizikî güçleri nedeniyle bu hayvanlara tabiatüstü güçler atfedilmiş ve onlar korkuyla karışık bir saygıyla anılmıştır (Rudenko 1958: 119).

Bir çalışmasında kurttan türeyiş efsanesinin tarihî coğrafyasını çizen Eliyarov, Kuzeybatı Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar olan alanlarda kurt ile ilgili adlandırmaları gerekse coğrafi adlarla ilgili olarak birçok ismin "böri" kelimesiyle alakası olduğunu gösterir. Eliyarov, "bozkurt" ismindeki "boz" kelimesinin aslında "böri" kelimesinden ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bununla ilgili olarak araştırmacı, Ortaçağ kaynaklarında geçen "borçalı" ve "bozçalı" ile benzeri kelimelerden yola çıkmaktadır. Bu araştırmacıya göre "boz" kelimesi zamanla renk ifade eder hale gelmiştir" (Eliyarov 1990: 83-86 vd.).

Pek çok araştırmacıya göre kurt, Türklerde bir "hayvan-ata" veya "hayvan-ana" sembolü idi. Zamanla gelişen Türk toplum yapısına uygun olarak bu kavram da gelişmiş, devlet, hükümdarlık vb. kavramların sembolü olmuş ve gök-yer unsurlarıyla ilgili çeşitli manalar kazanmıştır. Türklerin çevrelerindeki kavimlerde ise daha ziyade (Moğol ve Çinlilerde) kurdun yerini köpek almış, Kurt ise Türklere özgü bir sembol olarak etkisini sürdürmüştür (Çoruhlu 1995: 96). Kaŋlı boyunun kurttan türeyiş efsaneleri ve Göktürklerin Aşina soyundan gelmeleri gibi efsaneler buna örnek gösterilebilir. Bugut abidesinde ise kurttan süt emen bir çocuk tasviri bulunur (Çağatay-Tezcan 1976: 245-252). Cengiz Han'ın soyunun da kurttan türediğine ilişkin efsaneler Moğolların Gizli Tarihi'nde ve pek çok efsanede yer alır (Roux 2002: 201).

Kuyuşgan Tamga: Cengiz Han'ın beylerinden Mutyan Beye verdiği bu damganın şekli dişleri dışında Siŋli Senek damgaya benzemektedir. Bu damga DLT'de Begtili, Reşüddü'd-dìn'de Yıva, Eymür damgalarını andırmaktadır.

"***Yana andın soŋ Cengiz Han aydı ey Mutyan Biy siniŋ agacıŋ Mileş*[3] *bolsun kuşuŋ Turna bolsun uranıŋ Bayguŋrat bolsun tamgaŋ Kuyuşgan bolsun sıfatı uş budur."*** **(DC24r :7, 8, 9, 10)**

"*Yine ondan sonra Cengiz Han dedi: Ey Mutyan Bey, senin ağacın Mileş olsun, kuşun Turna olsun, uranın Bayguŋrat olsun damgan ise Kuyuşgan olsun işte şekli böyledir."*

Mileş: "üvez ağacı, gül çiçekliler ailesine mensup çoklukla sarımsı, kırmızı meyveleri olan ağaç veya çalı" (TTA/II: 392).

Kuyuşgan: "eğerin düşmemesi için atın kuyruğunun altından dolandırılıp eğere bağlanan çoğunlukla çeşitli süslemeler işlenmiş kayış, bağ" (ÖTİL/II:629) şeklinde Özbek Türkçesinde tespit edilmiştir.

Turna: Sulak yerlerde ve bataklıklarda yaşayan, göçücü, iri bir kuş olup Latince adı *Grus grus* şeklindedir. Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Az. Tkm. *durna*, Tat. K .*torna*, Bşk. *torna*, Nog. *turna*, Kklp. *tırna*, Kaz. *tırna*, Kırg. *turuna*, Tuv. *durya*, Yak. *turuya.* H. Eren, ***turna*** adının kuşun çıkardığı sesten ileri geldiğini yabancı dillerde de turna'ya benzer bir takım adların kullanıldığını söylemektedir. Räsänen ? işaretiyle Moğolca *toğoriğun* biçimiyle birleştirmiş daha sonra Ramstedt'e uyarak Moğolca turağ biçimiyle karşılaştırmıştır" (Eren 1999: 419). Bilindiği üzere halk edebiyatımızda *turna motifi* en çok kullanılan kuş motiflerinden biridir, güzelliği ve boynu ile

[3] Metinde Milaş şeklinde verilen isim Mileş olmalıdır. Çünkü metinde lam harfinden sonra elif harfi yoktur.

sevgiliye benzetilir, haber getirici olma özelliği ile yine bir ikinci anlam da yine bu kuşa yüklenmektedir.

Cagalbay Tamga : Burcen Bey'e verilen bu damga Reşüdüd'd-dìn'de Bozoklardan Yaparlı, Yazıcıoğlu'nda ise yine Bozoklardan Alkaevli damgalarına benzemektedir.

"andın soŋ yana Cengiz Han aydı ey Burcen Biy siniŋ agacıŋ *İmen* bolsun kuşuŋ Küçügen bolsun uranıŋ Ak togan bolsun tamgaŋ Cagalbay bolsun sıfatı uş budur." (DC 24r:11,12,13,14)

Cagalbay: Çağatay sözlüklerinde *yağalbay kuşı* şeklinde geçen bu kuş için Clauson "*yaglı bay kuşu*" demektedir (Clauson 1960: 77). Bu kuş Türk lehçelerinde yaşamaktadır. Teleütçe'de *yaŋalbay* "kara başlı iskete" (EW 186b); Kırgızcada *cagalmay* "Latince Falco subbuteo denilen doğan" (KS 161b); Kazak Türkçesinde *cagaltay* "ufak kuşları avlayan orta büyüklükteki yırtıcı kuş" (KTS 83b), D. Ross ise kuşun adını *jagalbay* şeklinde verir (Ross 1994: 28). Ögel, yağalbay ~yagılbay şekillerinde okuduğu bu kuş adının Korece'de ***mai*** ve Türkçedeki ***bay*** eklerinin eski çağlarda av kuşları için kullanılan genel bir ad olabileceğine dikkat çektikten sonra sözcüğün ilk kısmının ise ***yagıl-*** fiili ile karşılaştırılması gerektiğini de vurgular (Ögel 1998(1): 366).

Küçügen~gücügen "Tatarca atmaca" kücügen "ok yeleği kuşu" (Dankoff, 2004:140) şeklinde geçmektedir. Ayrıca ses benzerliği de görülen *küykenek* "aladoğan" kelimesi de yine Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçmektedir. (Dankoff 2004: 189). Ögel, Döger boyunun kuşu olarak geçen **köçken kuşunu** incelemiştir. Orta Asya Türk lehçelerinde pek rastlanmayan bu kuş adını Osmanlı Türkçesi kaynaklarında *göçgen* kuşu olarak geçtiğini bunun da Arapça "sāred kuşu" olarak verildiğini belirttikten sonra bu kuşun Redhouse'da *parus major* ing. *the great titmouse* olarak geçtiğini söyler (Ögel 1998 (1): 362).

İmen: "meşe ağacı, yaprakları dantel kenarlı, sert gövdeli büyük, kalın ağaçtır ki acı meyveleri olur" (TTAS/I: 391)

Amza (Hemze?) Tamga :

andın soŋ yana Cengiz Han aydı ey Burkat Biy siniŋ agacıŋ Çagan[4] bolsun kuşuŋ Hüdhüd[5] bolsun uranıŋ Buruc bolsun tamgaŋ Amza bolsun sıfatı uş budur." **(DC24r, 15, 16, 17, 24v:1)**

"*Yine ondan sonra Cengiz Han dedi: "Ey Burkat Bey, senin ağacın Çagan olsun, kuşun Hüdhüd olsun, uranın Buruc olsun, damgan Amza olsun, şekli işte böyledir"*

Amza kelimesine sözlüklerde rastlanamamıştır ancak damgalardaki Arap harflerine olan benzerlikten yola çıkarsak bu damga şekli de Arap alfabesindeki "hemze" işaretine benzemektedir. Ön seste "h" düşmesi çok sık görülen bir ses olayıdır bu nedenle damga adının "Hemze Tamga"dan bozulmuş bir şekil olması gerektiğini düşünmekteyiz. Damgada ifade edilen kuşun da İslami bir motif olması bu kanımızı güçlendirmektedir.

[4] Çıgan şeklinde okunan kelimenin doğrusu çagan olmalıdır.

[5] Metnin transkripsiyonunda "hödhöd" şeklinde okunan kelimenin Hüdhüd şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz.

Çagan: "öreñgi, akça ağaç" (TTAS/III: 398)

Buruc ~Burc: "biber" (KRC 1969:63) Kumuk Türkçesinde burc "biber", kara buruc " kara biber" anlamıyla tespit edilmiştir.

Hüdhüd: İpek kuşu, çavuş kuşu, ibibik. Hazreti Süleyman'a hizmet eden bir kuş olup çok uzaklardaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme özelliğine sahip idi. (DŞS 237-238) **H**azreti Süleyman ile ilgili Kur'an ayetlerinin büyük bir bölümü Hazreti Süleyman ile Sebe Melikesi arasında yaşanan olaylarla ilgilidir. Bu ayetlerde söz konusu iki ülkenin siyasî ve ekonomik ilişkileri hakkında önemli detaylar verilmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Süleyman'ın diğer devletlerle ilişkisi, yönetim gücü ve Allah'ın dinini anlatmada kullandığı yöntemlerden de örnekler aktarılmıştır. Burada Hüdhüd Hazreti Süleyman'ın kuşu olarak önemli bir yer işgal eder.

Derken (Hüdhüd) uzun zaman geçmeden geldi ve (Süleyman'a) dedi ki: "Senin kuşatamadığın (öğrenemediğin) şeyi, ben kuşattım ve sana Saba'dan kesin bir haber getirdim." (Neml Suresi, 22)

İki ülke arasındaki ilişki Hazreti. Süleyman'ın ordusunda bulunan Hüdhüd'ün Sebe Ülkesi ve bu ülkenin melikesi hakkında bilgi vermesiyle başlar. Hazreti. Süleyman, ordusunu teftiş ettiği sırada, Hüdhüd'ün kaybolduğunu fark eder. Hüdhüd geri geldiğinde Hazreti Süleyman'a Sebe Ülkesi hakkında çok önemli bilgiler verir. Ayette ilk olarak bu bilginin vurgulanması, o dönemde bir kadın yöneticinin varlığının çok alışılmış bir durum olmadığını gösteriyor olabilir. Hüdhüd, Sebe Melikesi'nin zenginliğinden ve ona türlü nimetlerin bağışlandığından da bahsetmektedir. Bu zenginliği anlatırken de özellikle Sebe Melikesi'nin tahtının büyüklüğünü vurgulamaktadır. Tahtın büyüklüğü Sebe Melikesi'nin iktidarının ve devletinin gücünü simgeliyor olabilir. Hüdhüd, Sebe Ülkesi halkının şeytanın kışkırtmalarına uyup Güneş'e taptıklarını, Allah'a şirk koştuklarını ve hidayet yoluna uymadıklarını bildirmiştir. Hüdhüd kuşu İslamî Türk edebiyatının önemli kahramanlarından biri olup Hazreti Süleyman'a telmihte bulunan beyitlerde sıkça yer alır.

Ey nāme sen ol māhlikādan mı gelirsin

Ey Hüdhüd-i ümmîd Sebā'dan mı gelirsin (Nabi)

Serv Tamga[6] : Kıyat Bey'e verilen damga olup kaynaklarda benzer bir damga tespit edilememiştir. Ancak hayat ağacı figürüne benzemektedir. Servi ağacı da uzun boylu yaprakları hep yeşil kalan bir ağaçtır. Muhtemeldir ki bu damga *servi ağacını* sembolize etmektedir. Klasik Türk edebiyatında da su kenarında yetişmesi, uzun bir ağaç olmasıyla sevgilinin boyunu anlatması, rüzgâr ile salınırken "hu (Allah)" sesini çıkarması gibi pek çok özelliği ile en sık kullanılan ağaçtır.

Seyr ederken boyunun şivesini gördü meger

K'utanıp geçti hayādan yere serv-i çemeni (Karamanlı Nizami)

andın soŋ yana Cengiz Han aydı ey Kayıncar oglı Kıyat siniŋ agacnıŋ Artış*[7] *bolsun kuşuŋ Kawdu bolsun uranıŋ taylak bolsun tamgaŋ serv bolsun sıfatı uş budur."(DC 24v: 2,3,4,5)

[6] Metnin okunuşunda *serü* şeklinde okunan kelimenin Serv şeklinde de okunabileceğini düşünmekteyiz.
[7] Arteş diye okunan kelimenin artış şeklinde okunması gerekirdi.

"Ondan sonra yine Cengiz Han dedi:"Ey Kayıncar Oğlu Kıyat, senin ağacın Artış olsun, kuşun Kawdu olsun, uranın Taylak olsun, damgan Servi olsun, işte şekli şöyledir."

Artış: "ardıç, meyvesi tıpta kullanılan daima yeşil kalan iğne yapraklı ağaç" (TTAS/I: 73) Ardıç sözü ve ağacı, eski Uygur yazılarından Kaşgarlı Mahmud'a oradan da Anadolu'ya gelir. Kuzey Türkleri *ardıça*, *arça* derler ve bu adı taşıyan pek çok yer adı vardır. 11. yüzyılda *Artuç* Kaşgar'da iki yer adı olarak görülür. Eski Uygur metinlerinde geçen ve tedavi amacıyla kullanılan *artuç urugı* "ardıç tohumu"nun ilaç olarak kullanıldığını biliyoruz. Ögel, Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen "*ardıcın kozu olmaz yalancının sözü olmaz*" atasözünden yola çıkarak Kaşgarlı'da geçen *kızların boyunun ardıca benzetilmesi, kızın ardıç gibi sallanması* vb. pek çok örneği delil göstererek *ardıç*'ın çoğu zaman kişileştirme ile yaygın olarak kullanılabilen önemli bir ağaç olduğu görüşündedir. (Ögel 1998(2): 473)

Kawdu: Kelime Başkurt Türkçesi'nde tespit edilmiştir. ***Kawdı*** "leylek, uzun düz gagalı, uzun ayaklı siyah beyaz renkli, iri göçmen kuş" (BTH/I: 659)

Çömüç Tamga: Çömüç~çömçe~şömiş~çömiç gibi Türk lehçelerinin pek çoğunda bu kelime çöm-~çum- "dalmak, suya girmek" fiilinden türetilmiş bir isim olup "sıvı yemekleri aktarmak için kullanılan büyük kaşık, çömçe" dir. Eren'in Clauson'a dayanarak kelimeyi "Farsça'dan bir alıntı olarak değerlendirmesi fikrine katılmamaktayız (Eren 1999 : 99). Damga isimlerinde bozkır göçebe kültürüne ait temel eşyaların verildiğini görmekteyiz. Çömçe de Türk mutfak kültüründe önemli bir alet olarak karşımıza çıkar.

***"andın soŋ yana Cengiz Han aydı ey Kaldar biy siniŋ agacıŋ sandal bolsun kuşuŋ kögercin bolsun uranıŋ arnav[8] bolsun tamgaŋ çömüç bolsun sıfatı uş budur."* (DC 24v 6, 7, 8, 9)**

"Ondan sonra yine Cengiz Han dedi: Ey Kaldar Bey senin ağacın sandal olsun, kuşun güvercin olsun, uranı arnav olsun, damgan (ise) Çömüç olsun, şekli işte böyledir."

İrnev <arnav (?) "çömlek, kova vb. kabın çevresindeki kalınlaşıp etrafını çevreleyen kenar" (TTAS/I: 411) Kullanım alanı ve anlam olarak *çömüç* kelimesiyle yakınlığı olduğunu düşünmekteyiz.

Sandal: Ar. Sandalgillerden kerestesi sert, kokulu bir ağaç. (TSII: 1254)

Kökerçin: Yabani ve evcilleşmiş birçok türü bulunan bir kuş. Tkm. *gögerçin*, Nog. *kögerşin*, Krg. *kögüçkön*, Alt. *köğörçün*, Çuv. Kavakarçan şekilleri bulunan kelime Orta Türkçede kögürçgün, Eski Kıpçakçada *kögerçin* (ya da ögerçin) olarak kullanılır. H. Eren, "Türkçe kök (>gök ~Çuvaşça kavak) kökünden geldiği açıktır. Yalnız morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaçtır. Türkçe üyeyik (< güveyik) adı da gök kökünden gelen bir türevdir. Madırlar kumruya ***kökpen (<kökmen)*** adını verirler. Bu adın da *kök* kökünden –men ekiyle yapıldığı açıktır" şeklinde bir yaklaşımla kelimeyi açıklamaya çalışır ancak morfolojik değişimler için yorum getirmez. (Eren 1999: 168)

Üy Tamga: "Üy" ev demektir. Burada damga şekli de bunu açıkça ifade etmektedir. Bu damga DLT'de Karaevli, Şecere-i Terākime'de Alayundlu damgalarına benzerlik gösterir.

[8] Her ne kadar imlada uzatma ile arnav şeklinde okunabilecekse de irnev kelimesi de buraya uygun düşmektedir. O nedenle irnev şeklini tercih ettik.

"andın soŋ Cengiz Han aydı ey Salcut biy siniŋ agacıŋ köberüc bolsun kuşuŋ küyüldü bolsun uranıŋ barlas bolsun tamgaŋ üy tamga bolsun tedi sıfatı uş budur." **(DC 24v 10, 11, 12, 13)**

"*Ondan sonra yine Cengiz Han dedi: Ey Salcut Bey senin ağacın köberüc olsun, kuşun küyüldü olsun, uranın Barlas olsun damgan ise Ev damga olsun dedi, şekli işte böyledir."*

Köberüc ~Köbrüc olabilecek bu kelime metinde "esche fraximus" olarak verilir. Karaçay-Malkar Türkçesinde **küyrüc** "dişbudak ağacı, akçaağaç" şeklindeki tespitimizle ilgisi olabileceğini düşünmekteyiz. (Tavkul 2000: 288)

Küyüldü Kırgızca'da *küyköö* "şahin" kelimesiyle ilgili olmalıdır. ?(KS 1994: 544)

Yarım Tarak Tamga :

"***andın soŋ Cengiz Han aydı ey Temür kuvvetlü biy sen kara kişiden baylıgın birle köp mal birmekligiŋ birle biylik tabduŋ siniŋ agacıŋ cirük (ceyrük) bolsun kuşuŋ saysagan bolsun uranıŋ tapan bolsun tamgaŋ yarım tarak bolsun tedi sıfatı uş budur***." **(DC24v 14,15,16,16,17; 25r 1)**

"Ondan sonra Cengiz Han dedi :Ey Demir (gibi) kuvvetli bey, sen avama zenginliğinle çok mal vermen ile bey oldun (bu yüzden) senin ağacın cirük olsun, kuşun saksağan olsun, uranın ise tapan olsun.Damgan Yarım Tarak Damga olsun dedi, şekli işte böyledir."

Saysagan: Saksağan, karnı ak, kanatları ve kuyruğu kül rengi, diğer yerleri parlak, kara uzun kuyruklu kuş olup Latince adı *Pica pica*'dır. Eski çağlardan beri kullanılan bir ad olup Orta Türkçe ve Eski Kıpçakça'da *sağızgan* şeklinde görülmektedir. Ramstedt, Moğolca *sigajagay* biçimiyle birleştirmiştir. Brockelmann, Kaşgarlı Mahmud'un verdiği biçimi *sağırgan* olarak almış ve "doğal ses" olarak değerlendirmiştir. Bugün lehçelerde de yaşamaktadır. Nog. *savıskan,* TatK. *sauskan*, Krg. *sakızgan*, Kzk. *sauskan* Alt.Tel. *saŋıskan*, Şor. *sağıskan~saptaylak* (Eren 1999: 352).

Ceyrük kelimesi sözlüklerde tespit edilememiştir ancak Tuva Türkçesinde ***çoygan*** "Ladin ağacı" şeklinde bir ağaç ismi bulunmuştur. (Arıkoğlu –Kuular 2003: 26)

Tapan "tarlaya atılan tohumu örtmek için gezdirilen ağaçtan geniş araç, sürgü" (TS II:1416) kelimesi Türkiye Türkçesinde bu şekilde geçmektedir. Kırgız Türkçesinde **tabağan** "hazır cevap olan, çare bulan, tedarik etmesini bilen" (KSII-1994: 695) anlamıyla geçer. H.Eren, Tietze ve Dankoff'un kelimeyi Ermeniceden bir alıntı olarak değerlendirdiklerini belirtir ancak etimolojik bir yorum getirmez (Eren 1999: 394).

Kuş Başı Tamga: Bu damga Cengiz Han'ın kendi damgası olarak verilmektedir.

"yana Cengiz Han özüniŋ agacı çınar erdi ….ma'lûm bolgay kim Cengiz Han özüniŋ tamgası kuş baş (ı) degen tamga erdi sıfatı uş budur"(DC 25 v3,4; 25v7,8)

"*Yine Cengiz Hanın kendi ağacı çınar idi. Bilinecek ki Cengiz Hanın kendi damgası Kuş Başı denilen damga idi, şekli işte böyledir."*

Kuş başı şekline benzeyen bu damga Cengiz Han damgasıdır. Bu damga açıkça bir vahşi kuş gagasına benzemektedir. Oğuz boylarından Begdili damgasına da benzerlik gösteren bu damgada belirli bir kuş adı verilmeyip genel bir tanımlama yoluna gidildiğini bununla da Cengiz Hanın beylerine verdiği kuşların hepsini temsil ettiğini düşünebiliriz.

Çınar ağacı ağaçların atası olarak kabul edilir, gücü, dayanıklılığı ve köklerinin genişliği ile devleti temsil ettiğine inanılır. Bu ağaç ömrünün uzunluğu ile de bir dua niyetiyle Cengiz Han'ı simgeler biçimde tasavvur edilmiştir. Manas destanında "ulu çınar" konaklama, sığınma yeridir.

Ulu çınar başından

Kızıl orman ayağına,

Köz-Kaman balalarını

Alıp gelip indirdi (Yıldız 1995:226)

Ögel, Türklerin çınarı bir ulu ağaç olarak Dede Korkut'un diliyle 'kaba ağaç' olarak saymalarını İdige bey destanında muradın olması için çınardan beşik yaptırmalarını örnek vererek bu ağaca verilen kutsiyeti vurgulamıştır (Ögel 1998 (2): 478).

Sonuç olarak Kazan Tatarlarının önemli dil yadigârlarından olan Defter-i Cengiz-nāme boy nişanları ve damgalar açısından dikkate değer bir eserdir. Bu metin İslami sahada ve geç bir dönemde yazıya geçirildiği için Hüdhüd gibi İslami motifleri içermektedir. Ancak metin Türk damga, ağaç ve kuş adları açısından Eski Türkçenin ve Türk kültür tarihinin izlerini de açıkça taşımaktadır. Örneğin Karakuş hem Türk mitolojisi hem de kozmolojisi açısından önemli bir simgedir. Moğol tarihi açısından ise ışıktan ya da nurdan hamile kalma olayı Cengiz Hanın soyu için anlatılan Moğol efsanelerinde de geçer, bu da iki milletin Orta Asya'daki ortak kaderlerinin ve kesişen yollarının edebî bir eserde ne şekilde ortaya konulduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aşağıda Türk boy damgalarına ait tablolar verilmiştir. Bu tablolardaki ongun ve damga şekilleri de ortak kültür tezimizi doğrulamaktadır.

I. KÂŞGARLI'DAKİ OĞUZ BOYLARI[44]

	BOYUN ADI		DAMGASI
1	Kınık	قنق	
2	Kayığ	قيغ	
3	Bayundur	بايندر	
4	İwa, Yıwa	اقا، يقا	
5	Salğur	سلغر	
6	Afşar	افشار	
7	Beg-Tili	بكتلى	
8	Büğdüz	بكدز	
9	Bayat	بيات	
10	Yazğır	يزغر	
11	Eymür	ايمر	
12	Kara-Bölük	قرابلك	
13	Alka-Bölük	القابلك	
14	İgdir	اكدر	
15	Üregir, Yüregir	اركر، يركر	
16	Totırka	توترقا	
17	Ula-Yuntluğ	اولايندلغ[45]	
18	Töker	توكر	
19	Beçenek	بجناك	
20	Çuvaldar	جولدر[46]	
21	Çepni	جبنى	
22	Çarukluğ	جرقلغ[47]	Bunların sayısı az ve damgaları belli değildir.

(44) Daha önce de işaret edildiği gibi, Kâşgarlı listesine iki boyu dahil etmemiştir. (45) Metinde böyle ise de aslında Ala-Yundluğ olup, istinsah hatası ile bu şekli aldığında şüphe yoktur. (46) Burun da aslında جولدر (Çavuldur) şeklinde olması muhtemeldir. (47) Kilisli, I, s. 56-58; Atalay, I, s. 55-59.

II. REŞİD UD-DİN'E GÖRE OĞUZ BOYLARI

		BOYUN ADI	ANLAMI	ET KISMI	ONKUNLU	DAMĞASI	
BOZ-OKLAR	GÜN-HAN OĞULLARI	Kayı, قای	Muhkem.	Sağ-karı yağrın	Şâhin		1
		Bayat, بایات	Devletli ve nimeti bol.	" " "	"		2
		Alkaravlı, القراولی	Nereye varsa başarı gösterir.[48]	" " "	"	-------	3
		Kara-İvli, قرایولی	Kara otağlı.	" " "	"		4
	AY-HAN OĞULLARI	Yazır, یازر	Çok ülkeye hâkim.	Aşığlu	Kartal		5
		Döğer, دوگر	Toplanmak için.	"	"		6
		Dodurğa, دودورغا	Ülke almak ve hanlık yapmak	"	"		7
		Yaparlı, یاپرلی	.....[49]	"	"		8
	YILDIZ-HAN OĞULLARI	Avşar, اوشر	Çevik ve vahşi hayvan avına hevesli.	Sağ Umaca	Tarşancıl		9
		Kızık, قزیق[50]	Kuvvetli, yasakda ciddi.	" "	"		10
		Beg-Dili, بیك دلی	Büyükler gibi aziz.	" "	"		11
		Karkın, قارقین	Çok ve doyuran aş.	" "	"		12
ÜÇ-OKLAR	GÖK-HAN OĞULLARI	Bayındır, بایندر	Daima nimetle dolu olan yer.	Sol karı yağrın	Sunkur		13
		Beçene, بچنه[51]	İyi çalışır gayret gösterir.	" " "	"		14
		Çavuldur, چاولدر	Şerefli, ünü yaygın.	" " "	"		15
		Çebni, چبنی	Nerede yağı görürse hemen savaşır.	" " "	"		16
	DAĞ-HAN OĞULLARI	Salur, سالور	Nereye varsa kılıç ve çomağı iş görür.	Ucayla	Uc		17
		Eymür, ایمور	Son derece iyi ve zengin.	"	"		18
		Ala-Yuntlı, الایونتلی	Hayvanları iyi.	"	"		19
		Üreğir, اورکر	Daima iyi işve düzen kurucu.	"	"		20
	DENİZ-HAN OĞULLARI	Yiğdir, یکدیر[52]	İyilik, büyüklük, yiğitlik.	Aşığlu	Çakır		21
		Bügdüz, بکدز	Herkese tevâzu gösterir ve hizmet eder.	"	"		22
		Yıva, یوا	Derecesi hepsinden üstün.	"	"		23
		Kınık, قینق	Nerede olsa azizdir.	"	"	[53]	24

(48) Berezin yayınında ve İstanbul nüshalarında bu boyun damgası yoktur. (49) Bu boyun anlamı ne Berezin yayınında, ne de İstanbul nüshalarında verilmiştir. Yazıcı-Oğlu'nunkinde de olmaması, bunun asıl nüshada da bulunmadığı ihtimalini veriyor. Ebü'l-Gâzi'nin listesinde de bu ad görülmüyor. (50) Berezin ve İstanbul nüshalarında قیزیق dır. Fakat, bunun Yazıcı-Oğlu'nda görüldüğü gibi قزیق olduğunda şüphe yoktur. (51) Bazı İstanbul nüshalarında چنه şeklindedir. Anadolu'da bu boy Kâşgarlı'da geçtiği gibi, Beçenek (Açenek) şeklinde tanınmıştır. (52) Berezin yayınında یکدیر şeklindedir. İstanbul yazmalarında : یکدیر . Türkiye'de, Kâşgarlı'da olduğu gibi, İdir şeklinde

III. YAZICI-OĞLU'NDAKİ OĞUZ BOYLARI LİSTESİ[54]

Hanlar hanı süñüğü baş ve uca buna kan derler

		BOYUN ADI	ANLAMI	SÜÑÜK	KUŞ	DAMGASI	
BOZ-OK KAVİMLERİ Kİ SAĞ KOLDURURLAR	GÜN-HAN Oğlanları ki dükeli oğlanların uluudur	Evvel, KAYI قايي	Yani muhkem.	Sağ kanı yağrın	Şâhin		1
		Duvum, BAYAT بايات	Yani devletlu ve nimetlu.	" " "	"		2
		Sevvum, ALKA-EVLİ القه اولي	Yani her yere yürürler, muvafakat ederler.	" " "	"		3
		Çehârum, KARA-EVLU قرااولو	Yani evleri kara.	" " "	"		4
	AY-HAN Oğlanları ki ikinci oğuldurur	Evvel, YAZIR يازر	Yani çok vilâyet anuñ ola.	Aşuklu Umaca	Kartal		5
		Duvum, DÖGER دوكر	Yani derilmegiçun bir yire geleler.	" "	"		6
		Sevvum, DODURĞA دودرغا	Yani milk dutmak ve yasamak.	" "	"		7
		Çehârum, YAPARLI ياپرلو	 55	" "	"		8
	YILDIZ-HAN Oğlanları ki üçüncü oğuldurur	Evvel, AVŞAR آوشار	Yani cüst u çâlâk ve ava ve canavara ve kuşa heveslu.	Sağ umaca ve adlu	Tavşancıl		9
		Duvum, KIZIK قيزيق	Yani kuvvetlu ve yasakda ciddu cehd edici.	" "	"		10
		Sevvum, BEGDİLİ بيكدلي	Yani beğler sözü azizdur.	" "	"		11
		Çehârum, KARKIN قارقين	Yani ula aş ve doyurucu.	" "	"		12
ÜÇ-OK KAVİMLERİ Kİ SOL KOLDURUR	GÖK-HAN Oğlanları ki dördüncü oğuldurur	Evvel, BAYINDUR بايندر	Yani hemişe bay ve nimetlu ol.	Sol kanı yağrın	Sunkur		13
		Duvum, BİÇENE بيچنه	Yani eyu dürüşici.	" " "	"		14
		Sevvum, ÇAVINDIR چاوندر	Yani namuslu ve ırak çavlu	" " "	"		15
		Çehârum, ÇEBNİ چبني	Yani kandeki yağı göz derhal savaşur ve çapar.	" " "	"		16
	DAK(Dağ)-Han Oğlanları ki beşinci oğuldurur	Evvel, SALUR سالور	Yani sal ur yani kandeki irişesin kalıç ve çomakan revan olsun	Ucayla adlu	Uc Kuş		17
		Duvum, EYMÜR ايمور	Yani hadsiz eyu bay ol.	" "	" "		18
		Sevvum, ALAYUNDLU الايوندلو	Yani kısrakları ala ve eyu atlu.	" "	" "		19
		Çehârum, ÜREGİR اوراكير	Yani hemişe eyluk ve ihsan edici.	" "	" "		20
	DENİZ-HAN Oğlanları ki altıncı oğuldurur	Evvel, İĞDİR ايكدر	Yani eylük ve ululuk ve bahadırluk.	Açuklu ve kıç	Çakır		21
		Duvum, BÜĞDÜZ بوكدز	Yani dükelinde tevazu ve kulluk ve hizmet ider.	" "	"		22
		Sevvum, YIVA يوا	Yani mertebesi dükelinden üstün ola.	" "	"		23
		Çehârum, KINIK قينق	Yani dükelinden her yirde bunlar aziz ola.	" "	"		24

(54) Tarih-i âl-i Selçuk, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü ktp., nr. 1390, s. 21-24.

(55) Reşîd ud-dîn nüshalarında olduğu gibi burada da boşluk vardır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

BTH *Başkort Tiliniñ Hüzligi*, Moskva 1993.

KRC Kumıksko-Ruskiy Slovar Moskva 1969.

TTAS *Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzligi*, Kazan 1979.

OSTN W.Radloff *Opıt Slovarya Tyurskik Nareçiy*.

ÖTİL *Özbek Tiliniŋ İzahli Lügati*, Moskva 1981.

MTS *Moğolca-Türkçe Sözlük I,II,* Ferdinand Lessing, Ankara, TDK Yay.829,2003.

ARIKOĞLU E (2005). *Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yay. Ankara.

ARIKOĞLU E-K.KUULAR (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü,* TDK Yay. Ankara.

ÇORUHLU Yaşar (1995). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran Yay. İstanbul.

ÇAĞATAY S, -TEZCAN S. (1976). "Köktürk Tarihinin Çok Önemli Bir Belgesi :Soğdça Bugut Yazıtı" **TDAY Belleten (1975-1976),** Ankara 1976, s.245-252.

ELİYAROV S.(1990). "Kurddan Türeyiş Efsanesinin Tarihi Coğrafyasına Dair" **TDA, Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'e Armağan**, S. 65, Nisan 1990, s. 83-vd.

ESİN E (1967). "Türk Sanat Tarihinde Karahanlı Devrinin Mevkii", **VI. TTK Kongreye Sunulan Tebliğler,** Ankara, s. 114-116.

GÜLENSOY T (1989). *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.

İNAN A (1945). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

IVANICS M.-USMANOV M. (2002). *Das Buch Dschingis-Legende (Defter-i Cingiznāme) I,* Studio Uralo-altaica, Szeged-Hungary.

ÖGEL B (1998)(1). *Türk Mitolojisi-I (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

ÖGEL B (1998) (2). *Türk Mitolojisi-II (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

ÖLMEZ Z (2003). *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*, Kebikeç Yay., İstanbul.

PALA İ. (1992). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II*, Akçağ Yay.

RUDENKO S, J (1958). "The Mitological Eagle, the Gryphon,, the Winged lion and yhe Wolf in the art of Northern Nomads" **Artibus Asia**, C. XXI.s. 110-125.

ROUX J. P (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yay. Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul.

ROUX J. P (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yay. Çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, İstanbul.

TAVKUL U (2000).*Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

YILDIZ N (1995). *Manas Destanı (W Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespitler Tahliller,* TDK Yay. Ankara.